

Az újra-(nem)- olvasás hagyománya: Epepe

VINICZAY ZSUZSANNA

A kánon realizmusa – az Epepe és referenciális olvasatai

„A Kánonon kívül vagyunk, végre. Anya, mi az a kánon? Az, amikor sokan énekelnek, de valahogy nem egyszerre... Plusz: 1. szabály, törvény; 2. a szentíráshoz tartozónak tartott könyvek jegyzéke; 3. hiteles szöveg, 4. mise középső, legfontosabb, állandó része; 5. eszményi arány. Magyarán a tuti maga. (...) Csak az vessen a kánonokra követ, aki az ellenállás látszatát keltve nem aspirál semmiféle kánonban levés hatalmi helyzetére, aki szabályokon és törvényen kívül állva, az intézményes struktúrákon túl, a világ szélén, a nagy semmi fölött csillagközi olvasótáborának mormolja el összes kötetét.”¹

„Nehezebb vállalkozás a hagyományozott kánon olyan revíziója, ahol bizonyos értékek újra-élesztése a tét. A kérdés – eltérően a kérdés nélküli kutatás holt problémaértéséről – itt természetesen nem a kincskereső irodalomtörténet metaforáinak horizontjában helyezkedik el. Vagyis nem afféle »felbányászott« értékekre irányul, amelyek a valahai hatásminimum híján érintetlenül hevernének az irodalomtörténet nagy temetőjében. Olyan szövegek újbóli megszólaltatására, amelyeknek valamilyen okokból kimerülni látszik a megszólító ereje. Itt bizonyosan nem szövegeket kell (újra) fölfedezni, sőt, még csak nem is elsősorban kanonizált jelentésüket »dekonstruálni«, hanem kritikai értelmezésnek vetni alá az e jelentéseket átörökítő kánonképzés recepciók elveit. Rendszerint az derül ugyanis ki, hogy a múltból önmagát radikális hagyománytagadással leválasztó jelen úgy visz tovább, illetve helyez homályba bizonyos tradíció-

1 Nagy Gabriella: Pillanat, állj! – Kánonon kívüliek köre. *Kultiplex*, 2005. január
www.litera.hu/hirek/pillanat-allj. Az utolsó letöltés ideje: 2009. 11.16.

*elemeket, hogy nemcsak ő maga nem vesz tudomást ezekről, hanem az a kritikai recepció sem, amely a mindenkori új paradigmák legitimitációját végrehajtja.*²

Karinthy Ferenc szövegei nemigen része-sülnek a magyar irodalomnak (és kánonjának) a kilencvenes években kezdődött, a hermeneutika, illetve a dekonstrukció alapján történő radikális újraolvasásában. *Epepe* című, sokféle kategóriába illeszthető, abszurd-groteszk-realista-parabola regénye is csupán a jelenleg elfeledett, az újabb dialógusba be nem vont, mert a posztmimetikus paradigma felől nehezen kérdezhető művek egyike.

Az *Epepét* nem könnyű sem a dialogicitás, sem az intertextualitás, sem pedig a szövegjelentések inkongrualitása mentén játékba hozni. Művének kortárs recepciója egyértelműen a referenciális olvasat felől közelítette, lett légyen az hivatalos vagy ellenzéki hangütésű, hazai vagy emigráns, absztrakt vagy realista regénymodell felől közelítő elemzés, s úgy tűnik, meg is tartja a regényt ebben az értelmezési rendben.

Maga a szerző is deiktikusan rögzíti a regény jelentettjét *Naplójában*: utazásai során Frankfurton, Erdélyen és Isztambulon át egészen Japánig, városára mindenütt ráismer: „a világ egyre jobban kezd az *Epepé*-hez hasonlítani.”³ A mű kívánatos értelmezésirányát pedig a referenciális olvasatok

legtágabb körében, a 20. századi elidegenedett világ problémakörében, a kvantitatívításban jelöli meg: „Huxley tanulmánya félelmetesen afelé mutat, amit én az *Epepében* próbálok leírni. Egy túlnépese-dett társadalom, amely nem vagy csak alig tudja el- és fönntartani magát, ahol a zavargások, lázadások, tömegmegmozdulások természetes velejárói a társadalom életének, s amely értelmetlenségbe, káoszba fullad, mert mindent meghatároz és minden egészséges változást lehetetlenné tesz az emberiség egyre növekvő száma.”⁴

Karinthy Ferenc a hatvanas években a közvetlen (közvetítés nélküli) valóságábrázolásként értett realizmus kételytelen híve és gyakorlója: „Szerencsés a helyzetem. Hogy ma Magyarországon mi *van*, azt nagyon kevesen írják le, el se kezdik.”⁵ Az *Epepe* mássága kapcsán merül fel benne: „Furdalt a lelkiismeret, nem lettem-e hűtlen ehhez a hagyományhoz, amikor Szeged vagy Lágymányos vagy Leányfalu, egyszóval a megfogható, a konkrét helyett egy *Epepe* országról írok?”⁶ Igényét ne tévesszük össze valamely, a hatvanas években lecsengő sematizmussal: „Az naiv hülyeség volt, lényegében ártalmatlan, legföljebb derűtséget keltett, és csak a szocializmust járatta le, amit Sztálin sokkal eredményesebben járattott le.”⁷ Karinthy többször is kiemelt realizmus-példája a térkép vagy a „bedekker” világbárázolója:

2 Kulcsár Szabó Ernő: A szövegek ártatlansága. A (nemzeti) kánon és a modernség emlékezte. *Alföld*, 1999/12. 72–73. old.

3 Karinthy Ferenc: *Napló*. Littoria, Budapest, 1993. 2. k. 1970–1973. 313. old. (1972. 05. 10.) A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1993.

4 Uo. 1. k. 1967–1969. 355. old. (1969. 01. 25.)

5 Uo. 1. k. 1967–1969. 500. old. (1969. 12. 27.)

6 Uo. 1. k. 1967–1969. 385–386. old. (1969. 03. 13.)

7 Uo. 1. k. 1967–1969. 493. old. (1969. 12. 04.)

„Este bedekkeret, térképeket nézegettem. Vettünk egy Hachette útikönyvet Olaszországról. Szeretem, ki nem fogyok belőle. Ez ám a realizmus, nagyrealizmus!”⁸ Az *Epepében* ezzel szemben a metrótérkép „csak a föld alatti viszonylatokat mutatta, a felszín utcáit és tereit, vagyis magát a várost nem, sehogy sem igazodhatott el rajta. És ha netán el bírta volna olvasni a megállok nevét, akkor se tud mit kezdeni velük, hová-miképp elhelyezni őket a csupa ismeretlen, nagy, süket semmiben.”⁹ Mély és felszín téropozíciójának lényeg-jelenség polarizációként való értelmezésében ez a térkép a „keleti blokk”, kitüntetetten Budapest fölérendelt pozícióját támogatja (a regényt csakis itt lehetett megírni – állítja Karinthy Ferenc), ugyanakkor meg is ingatják a térkép-realizmus ideáljában sűrítetten ábrázolt-ábrázolandó felszín tényei: „lokalizál- hatatlanok” maradnak.

Az írás gyakorlata az Epepe kapcsán sem változik: hozzáolvasás, szakértőkkel folytatott konzultációk, célzatos tapasztalatgyűjtés kísérik az írást. Karinthy Ferenc a megfelelő jelenetek megírása előtt kilátogat a Vágóhídra, majd az Állatkertbe.¹⁰ Világa a mű körül forog – bármivel és bárkivel találkozik, azt keresi, jó lesz-e a regényhez.¹¹ Beléköltözik: „nekem most az az otthonom, ahol a céduláim, kéziratom, írógépem velem vannak – nekem most ez a regény az

otthonom, a hazám.”¹² Nemcsak beléköltözik, a regény teremtettként uraltnak hitt világa őt magát is elnyeléssel fenyegeti: „Nem magamról mintáztam Budait, hanem én kezdek átváltozni egyre inkább Budáivá. Már velem történik, az, ami vele az Epepe városban, én töröm a fejem, hogyan és miként szabaduljak, én leszek szerelmes Pepibe.”¹³

Az *Epepéhez* a kortárs recepcióban s a referenciális epikaolvasás paradigmájában maradvá később is több, ám mindenütt határozott denotátum rendelődik hozzá. A kortárs recepcióban a hatvanas évek jellemző, epikai típusai közül (tényirodalom, a groteszk-abszurd regények, parabolák és korszakregények) mentén az *Epepe* az „abszurd” kategóriába sorolhatik be, melynek jelentette valamely atomizáltság 20. századi nagyvárosi tapasztalata. Kulcsár Szabó Ernőnek a 45 utáni magyar irodalommal foglalkozó könyve egészen más paradigmában folytatja vizsgálódásait: a hatvanas években a hivatalos propagandairadalom, illetve az éppígy átpolitizált ellenbeszéd, az újnépesség képviselési és az *Újhold* körének a személyiségválság recipiálásán túli megszólalásmódjait különbözteti meg. Eszerint pedig a regény az első kategória két, a (könyvben a továbbiakban nem tárgyalt) pólusa között oszcillál, s ilyenként a hagyomány paradigmatiszta újraolvasásából

8 Uo. 1. k. 1967–1969. 119. old. (1967. 11. 18.); illetve Karinthy Ferenc: A térkép dicsérete. In: Uő.: *Szabad rablás. Karcolatok*. Szépirodalmi, Budapest, 1983. 314–315. old. A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1983.

9 Karinthy Ferenc: *Epepe*. Szépirodalmi, Budapest, 1979. 30. old. A továbbiakban: Karinthy Ferenc,

1979.

10 Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 112. (1967. 10. 30.); 117. old. (1967. 11. 09.)

11 Uo. 1. k. 1967–1969. 7. old. (1967. 01. 06.)

12 Uo. 1. k. 1967–1969. 14. old. (1967. 02. 02.)

13 Uo. 1. k. 1967–1969. 209. old. (1968. 05. 06.)

kimaradó, elfeledett, mert elvetett hagyományba illeszkedik.¹⁴

Karinthy korabeli irodalom- és világertelmezése a *Napló* tanúsága szerint is a referenciális irodalomértés paradigmáját teszi magáévá. Érdeemes részletesebben körbejárni, milyen képet rajzolnak az irodalmiságról, irodalompolitikáról és kora Magyarországról a *Napló* bejegyzései.

Karinthy Ferenc a korabeli kultúrpolitika két fő tényezőjét különíti el, s határolja el magát egyben mindkettőtől. Az egyik a hivatalos irodalompolitika, a másik az „ellenzékiesség nimbusza” által körülengett „sznobok”, „lilák” platformja, ahová az ekkor rehabilitált Lukács tanítványai is mindinkább törekednek. Pedig – szerinte – ez utóbbi irány állellenzéki: „Absztrakt novellái, karcolatai [ti. Örkény Istváné – V. Zs.], melyek valójában nem karcolnak semmit. [...] Művei pontosan beleillettek az itteni vonulatba: modernnek, de nem ráznak. Ha az olvasó nem ért valamit, még mindig kisebb baj, mint mondjuk egy pontos és realista rajz egy termelőszövetkezetről.”¹⁵ A *Napló* mindkét irányzattól elhatárolódik, különösen azonban a másodiktól, mivel az ellentétes a „térkép-, „bedekker-realizmus”,¹⁶ valamint a „közérthetőség” számára érvényes imperatívuszaival egyaránt: „Kissé meg vagyok sértődve, tízmillió honfitársam nevében – itt átbeszélnek a fejünk fölött.”¹⁷ Többször is átgondolja ezt a sémát, ám lényegében ugyanarra az eredményre jut: „Magyarországon ma 3 irodal-

mi vélemény van: a hivatalos, a közönség és a sznobok. Ha itt-ott megegyeznek is, ez 3 elkülöníthető dolog. Én egyiknél sem szerepelek az élen, sőt, az első 10 közt sem, egyik kategóriában sem. Ennek lehet az oka, hogy valóban nem elég jó és eredeti, amit írok. [...] Viszont előny az, hogy mindhárom csoport elvisel. A hivatalosak, ha nem szeretnek is, de nagyjából hagynak írni. A sznobok a kör szélén, vagy a külső körben, tudomásul vesznek, és a közönség 10-től 100 ezer példányig megveszi a könyveimet, az is valami.”¹⁸

Ám 1969-ben elmozdulást tapasztal: „Úgy látszik, a magyar irodalom két vezető csoportja, a pártmókusok és a sznobok nagy leszámolásra készülnek. A Népszabadságban a kulturovatban most mindennap kilőnek egy bombát a lilákra, azok meg a maguk módján szervezik ellentámadásra a közvéleményt. A dolog érdekessége – picike érdekesség, mekkora az a Kisvárdai! –, hogy a Lukács-tanítványok átálltak a sznobokhoz.”¹⁹ Majd nyugtázza a végbement tendenciaváltást: „67-ben még – ha finomított formában is – a realista mag számonkérése volt műsoron, a műfaj tisztasága (mi az?), a merev kategóriák, a nevelő tendencia, s ha már nem is pozitív a hős, de előremutató a mondanivaló. Azóta ugyanezek a kritikusok [...] homlokegyenest ellenkezőt írnak, egészen más nyelven. Most az elidegenítést kérik számon, a modelleket, a struktúrákat, manipulációt, kegyetlenséget és így tovább, s az az eszményük, aki legkevésbé realista,

14 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest, 1993.

15 Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 212. old. (1968. 05. 15.)

16 Uo. 1. k. 1967–1969. 119. old. (1967. 11. 18.)

17 Uo. 1. k. 1967–1969. 26. old. (1967. 03. 17.)

18 Uo. 1. k. 1967–1969. 256. old. (1968. 09. 26.)

19 Uo. 1. k. 1967–1969. 409. old. (1969. 05. 30.)

leginkább elvont, leginkább »elidegenít«, absztrakt, reménytelen”.²⁰

Ami eredetileg pillanatnyi, a stigmatizáció jegyében felállított kategóriának tűnt, kiderül, Karinthy Ferenc hatvanas évekbeli irodalmi és irodalompolitikai gondolkodásának sarkköve. A két csoportot („hivatosakat” és „lilákat”) az elutasításon túl szemében az köti össze, hogy mindkettő a magyar irodalom bűnbeesésének más- más történelmi, gondolati és irodalomtörténeti fázisát testesíti meg: a sematizmus túlzásait az értelem, „de legalább annak nevében” követte el; a lilák azonban valamely „totális bűnösség”-ben marasztaltatnak el: „Itt az értelem ellen lázad föl a művészet, aminek 3000 éve hirdetője, megvalósítója, hordozója. [...] S a volt vörösök egymás után lilává – harcos lilává, absztrakttá, expresszivistává és még a jó isten tudja, mivé” válnak.²¹ Némi rezignációval állapítja meg, hogy a hivatalos irodalomértés kettészakadt, s így „a néhány szegény marxista, aki még komolyan gondolja – Pándi, Király, Szabolcsi”²² és az említett „vörösökből” lett, ám szintén hatalmi pozícióban levő „lilák” állnak most szemben egymással. Végül is a rendszer kiismert-kiszámíthatóságába vetett hite rendül meg: „Ez a jó a marxizmusban. Minden és mindennek az ellenkezője megmagyarázható vele. Aki »jól fekszik«, bármi volt a véleménye, kimutatható róla, hogy »haladó«. Aki viszont »rosszul fekszik«, az bármit mondott, a reakciót támogatta vele. Így van ez ma is. Aki a mienk, az patrióta, internaci-

onalista, antiimperialista vagy szegény üldözött zsidó. Aki viszont éppen nem fekszik jól, az nacionalista, kozmopolita, imperialista és így tovább. A múlt megítélése ugyanazon az alapon megy, mint a jelené.”²³

A hatalmi lánc szövevényes és hosszú, Moszkvától a magyar pártvezetésen át a mindenütt jelenlevő apparátuson keresztül vezet a hatalom peremén, a „tál körül” helyet kapó írókon-művészeket át a közönségig, „le”, egészen a társadalom mélyvizeibe, a hatalom és orgánium nélkül szükkölködő „nép”-ig. „A nép messze van, lent van. Moszkva messze van, fönt van.”²⁴ A hatalmi hierarchia közepén, tehát a korrumpáltság szférájában helyezi el a művészeket: „Nálunk a művészek tragikus konfliktusa, hogy ott vannak az uralkodó osztály szélén. Ezt-azt csöppentenek nekik, vagy hagyják, hogy csöppenjen. [...] De aztán pofa be! Örüljete, hogy ott vagytok a tál körül, ha hátrább is.”²⁵

Alapvető azonban, hogy a közönség szemében a hivatalos irodalomértés és az akkoriban már kevésbé támogatott, mert a politikai ellenbeszéddel esetenként érintkező dokumentarista-realista irodalom egyaránt „gyanús”, abban az értelemben, hogy intenciójától függetlenül „kommunista duma”-ként azonosítódik, kedvezve ezzel az absztrakt irányzat előretörésének: „ha valaki megírja reálisan, pl. hogy mi van egy termelőszövetkezetben, az szörnyű, az tűrhetetlen. Ezért szorul egyre hátrább a realizmus, és hódít az allegória, amit így is, úgy is lehet magyarázni, s az olvasók többsége is jobban

20 Uo. 1. k. 1967–1969. 447. old. (1969. 08. 29.)

21 Uo. 1. k. 1967–1969. 396. old. (1969. 04. 25.)

22 Uo. 1. k. 1967–1969. 406. old. (1969. 05. 25.)

23 Uo. 1. k. 1967–1969. 119. old. (1970. 12. 10.)

24 Uo. 1. k. 1967–1969. 426. old. (1967. 07. 13.)

25 Uo. 1. k. 1967–1969. 425. old. (1969. 07. 09.)

kedveli a lilaságot, amit ellenzékiek képvisel, míg a reális leírást, legyen az bármilyen, kommunista dumának, tehát gyanús-nak érez. Így történhetett meg, hogy ma Mészöly Miklós vagy Hernádi Gyula hivatalosabb író, vagy mondjuk gyakorlatilag többet szerepel, mint például Darvas József, aki kommunista és az Írószövetség elnöke.²⁶ A hivatalos orgánumok úgyis csak ellenkező hatást érhetnek el: „Ha valakiről azt írják, hogy ideológiailag hibás, rögtön felkeltik a közönség érdeklődését.”²⁷ Vagy: „Mi baja lenne a rendszernek, ha megünnepelnék március 15-ét? Semmi. Sőt, kissé kompromittálnák is vele, mint mindent, aminek hivatalos íze van.”²⁸

Amint a közönség, az írók is kizárólagosságra törekvő csoportokba tömörülnek. A *Napló* társadalmi bázisuk alapján különíti el a legjellegzetesebbeket: ilyenek a tömeg, az írók, a Párt hivatalos, a népiesek és az ifjú forradalmárok írói.²⁹ Kitüntetett státussal csupán a hivatalos irodalom bír, mely szövegek megingott hegemoniáját a közönség nem-, vagy elutasításban történő olvasásban veszi tudomásul.

Karinthy Ferenc relatív szabadságot biztosító kívülállásával azonban maga is „bűnössé” válhat, amennyiben nem teljesíti be az irodalmi „apaság” (akár mint valamely irodalmi centrum központi, akár mint az ifjabb nemzedék egyes csoportjainak referenciafigurája) hagyományőrző feladatát: „nem tartozom bele semmiféle áramlatba,

vagy csupán nagyon távolról [...] Kosztolányi, Hunyadi, tán ezekhez van a legtöbb affinitásom az elődök közül. Ezeknek se volt társadalmi bázisuk, vagy nem több, mint az enyém.”³⁰ Az „irodalmi kontinuitás” fenntartásának feladatát tehát nemcsak az olvasásban és az irodalmi elődök: „apák” újra és újra megjelölésében, valamint a hagyományfolytató írásban látja, hanem (a családmetaforát folytatva) az irodalmi utódok keresésében-nevelésében is: „Így kéne átörökíteni-vinni tovább nem is a magyar irodalmat, csupán a magyar írást. A nyelvtant. Mert ha egy nemzedék kiesik, magva szakad az egésznek.”³¹ A hatalom korrumpáltsága pedig abban is megakadályozza, hogy aktív részt vállaljon az apák nemzedékére jellemző, nosztalgiával megidézett irodalmi élet korlátozott érvényű feltámasztásában-folytatásában: „A magyar irodalom szervezete rossz. Legfőképp egy olyan havi vagy félhavi folyóirat hiányzik – amilyen a Nyugat, majd a Magyar Csillag volt.”³² Esküszöm, utálok minden felelősséget, és szívesebben süttetem magam a nappal a Sportuszodába – ilyesfélét azonban mégis elvállalnék. [...] Elvállalnám, nem a hatalomért, amit utálok, alatta lenni is, és gyakorolni is, de ezért a kontinuitásért.”³³

Térjünk vissza a „lilák” ellen folytatott harchoz. Elfogadhatatlanként jelennek meg Karinthy Ferenc szemében.

Először is: a „lilák” szakítanak a mimézis elvével: „Mindez akkor kezdődött és on-

26 Uo. 1. k. 1967–1969. 460. old. (1969. 09. 23.)

27 Uo. 1. k. 1967–1969. 406. old. (1969. 05. 25.)

28 Uo. 1. k. 1967–1969. 386. old. (1969. 03. 14.)

29 Uo. 2. k. 1970–1973. 22–23. old. (1970. 02. 17.)

30 Uo. 2. k. 1970–1973. 23. old. (1970. 02. 17.)

31 Uo. 1. k. 1967–1969. 402. old. (1969. 05. 15.)

32 Uo. 1. k. 1967–1969. 256–257. old. (1968. 09. 28.)

33 Uo. 1. k. 1967–1969. 402. old. (1969. 05. 15.)

tett- ként, ám egy másik olvasatban az Epepe 56-os, sőt, jellemzően szocialista Budapest–regényként is azonosítást nyerhet.

És most nézzük részletesebben a referenciális olvasat kijelölte lehetséges denotátumokat.

Epepe, vagyis Budapest

Az *Epepe* Városa első közelítésben természetesen Budapest (Budai). Akár mint nagyváros, akár mint speciális lehetőségeket kínáló kilátópont: a regény mint ilyen, beilleszthető egyfelől a Budapest-regények 20. századi magyar, másfelől és következőképpen az 56-ról való, a hatvanas évekre jellemző áttételes regénybeszéd vonulatába. Budapest növekedésének tapasztalata a hatvanas években alátámasztja ezt az azonosítást. A főváros az 1960–1970-es években harmadik modernizációs korszakát élte, és az 1956 utáni ellenforradalmi rendszer konszolidációja nyomán egyfajta „szovjet Párizsá” vált, a nyugati turisták egy része számára is vonzó szocialista metropolisszá nőtte ki magát a vasfüggöny mögött. A szocialista Budapestnek ehhez a világvárosi arculatához a Cini számára oly kedves és roham léptékben fejlődő Lágymányos is hozzájárult. Ezt a *Napló* is megerősíteni látszik: „Azt hiszem, ezt az *Epepe* című regényt csakis egy ilyen kis országban, egy ilyen kis nagyvárosban, mint Budapest, lehet megírni. Ami elég kicsi és vidéki ahhoz, hogy lakói rácsodálkozzanak a nagyobbakra, és elszédüljenek a világ táguló metropolisaitól.

Másrészt, mégis, itt is városlakók, legalább annyira, hogy megértsék, ha messziről is, a modern nagyváros pszichózisát.”⁴⁰

Epepe, avagy 1956

Az *Epepe* – amennyiben denotátumát az 56-os forradalomra korlátozzuk – tipikusként illeszkedik e regények sorába. Pomogáts Béla az 56-os forradalom irodalmi megjelenései között a hatvanas évekre jellemző „tűrt” művek között említi az *Epepét*.⁴¹ Mint a kultúrpolitika tabuinak megkerülési technikája nyer értelmezést a regény „nem realista”: „abszurd”, „groteszk” tendenciája – Déry G. A. *úr X-ben* című regényéhez hasonlóan –, úgy, mint a főhős kívülálló pozíciója. (A „nem konkrét”, ám e regényeknél közvetlenebb és megengedetten emocionális lírai beszéd biztosította Pomogáts Béla szerint az emlékezet valódi folytonosságát.)

Az 56-os írások közé illeszkedve a regény hármass viszonyrendszerbe kerül Karinthy Ferenc életművén belül: egyfelől a *Budapesti ős* abszurd-fiktív ellendarabja, miáltal ez utóbbi párregényével is összekapcsolódik, így az *Epepe* a *Budapesti tavasz* ideológiai és regénytechnikai állásfoglalásaihoz képest jelentős elmozdulások mentén is értelmezést nyerhet.

Az *Epepe* annyiban is tipikus példája a Pomogáts Béla által felsorolt, a hatvanas években Magyarországon publikált 56-os regényeknek, hogy a forradalom a főhős nem-résztvevő, kívülálló optikájának távolításában jelenik meg: „minden nagyon

⁴⁰ Uo. 1. k. 1967–1969. 221. old. (1968. 06. 05.)

⁴¹ Pomogáts Béla: „Mikor a rózsák nyíltni kezdtek” –

1956 az irodalom emlékezetében. *Forrás*, 2002/4. 97. old.

gyorsan, úgyszólván az ő [ti. a főhős Budai – V. Zs.] részvétele nélkül történt.”⁴² A kortárs értelmezés további mentőkötelet is dob a megtámadott regénynek, írójának és kiadójának: a másik meghatározó értelmezésirány a 20. századi elidegenedés felé mutat, messze el a politikailag fenyegető Magyarország-denotátumtól. Ennek mindenképpen kedvez az akkor induló Lukács-rehabilitáció: „Nem véletlen, hogy a marxista esztéták kedvenc szava mostanában az elidegenedés.”⁴³

Az *Epepe* regény kiadásának nagyon is ingatag esélye végül is azon fordult meg, hogy az akkor evidensnek tekintett két értelmezésirány közül melyiket tette magáévá a kiadást fontolgató irodalompolitika: „problémák vannak a regényemmel, két előlektor olvasta, mindkettő elemezte. Kafka-utánzat, és túl konkrét: egy XXI. századi nagy metropolisba helyezi a közelmúlt magyar eseményeit.”⁴⁴

Amennyiben a „közelmúlt eseményei- nek” referencialitásában olvassuk a regényt, és a zárlatot megelőző forradalmi jelenetsort 56-tal azonosítjuk, annak leírása legalábbis ambivalenciát mutat: a szenttelen kívülállást szánalom váltja fel. És éppen akkor, amikor Budai a pillanatnyilag megingott hatalom képviselőinek kivégzését kénytelen végignézni: „Ha volna Isten, gondolta bágyadtan, arra kérné: soha ne hagyja kihűlni szívében a szánalmat.”⁴⁵ A harcok után beálló nyugalom optikája pedig véletlenszerű lázongásnak mutatja, írja át az előzményeket,

visszavonva a lelkesedés azonosulását: „Lehet, hogy e mozgalmak törvényszerű velejárói vagy következményei az itteni életformának, s időnként szükségszerűen robbannak ki, és csapolják meg a népességet, az indulatokat?”⁴⁶

A „felejtésben” – és nem a tiltást kijátékoszó, emlékező utalásokban, esetleg elhallgatásban – nőhet tehát a regényzárlat a prosperáló-falatozó városlakók képével a Kádárkorszak Magyarországnak Karinthy Ferenc-i jelképévé: „Ilyen gyorsan elfelejtették a harcaikat, a halottaikat? Hűtlenségnek, árulásnak érezte [ti. Budai – V. Zs.], s mégse tudott rajta elcsüggedni. Ahogy a gyepre heveredve falatozott, inkább derűvel és reménnyel töltötte el őt is, hogy ilyen mohón akarnak élni. Most nagyon egy volt velük, talán boldog volt.”⁴⁷ Ez utóbbi értelmezés körén belül maradván pedig a szocialista nagyváros indexének foghatjuk fel azt a jelenetet, amikor Budai még pénzzel sem tud figyelmet kelteni a hivatal embereiben, lepénzelési kísérletét sajtószzerű módon félreértve *felváltják* az átnyújtott, „legnagyobb méretű” bankjegyet.⁴⁸

Ugyanakkor mégsem egyértelmű a bele-törődés a konszolidációba: a Városban Budai több jelét is regisztrálja a diktatúrának. Sok az egyenruha,⁴⁹ a kihallgatási jelenet az (átpolitizált), leleplező ellenbeszéd vonulatába illeszkedik,⁵⁰ és a börtöntapasztalat segít az egyenruhások azonosításában: „Erről jutott eszébe, hogy ha az a néger őr ott a rendőrségen azt az egybeszabott, vitorlavá-

⁴² Karinthy Ferenc, 1979. 6. old.

⁴³ Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 137. old. (1967. 12. 27.)

⁴⁴ Uo. 1. k. 1967–1969. 473. old. (1969. 10. 10.)

⁴⁵ Karinthy Ferenc, 1979. 261. old.

⁴⁶ Uo. 267–268. old.

⁴⁷ Uo. 268. old.

⁴⁸ Uo. 47–48. old.

⁴⁹ Uo. 61–62. old.

⁵⁰ Uo. 79–82. old.

szon kezeslábast viselte, mely mindenütt szembeötlött: lehetséges, hogy akkor a többiek is, mindkét nembeliek, akik hasonlót hordanak, valamennyien fegyőrök, börtönőrök?”⁵¹

Az *Epepe* megírásának és megjelenésének, majd fogadtatásának bonyodalmai azonban a jelen olvasat számára megengedhetővé teszik a „szabadulóművész” képének hangsúlyosként való kiemelését, és a regény púpos-figurájának Karinthy Frigyes cirkuszi hegedőse mellé állítását. Míg Karinthy Frigyes „alteregója” a közvetítetlenség művészettapasztalata utáni nosztalgiában nyerhet értelmezést, úgy a szabadulóművész a 20. század második felének a történelemtől és mindennapiságtól immár elválaszthatatlan művészeti tapasztalatát jeleníti meg. Az *Epepe* feltételes happy endje ugyanis a boldog felejtés groteszk negatívján rajzolódik ki: görbe tükörben jelenik meg a szabadulóművész, aki „elképzelhetetlenek” tetsző produkcióját sikerrel viszi végbe, ám segítőjével együtt kolduló, sérült pária: „A sarkon ragyas, szakadt pulóveres alak ordított és handabandázott, láncokkal összekötözte a társát, egy kis púpos nyomorékot, közben ismételten tányérozva a körben báméskodóktól. [...] a púpos, úgy látszott, kínlódva küszködik és dolgozik a ráfeszülő göngyölegben, minden erejével, leleményével, dühösen mormogva és fújtatva, rángott, hánykolódott, felfel Dobta magát a levegőbe. [...] Most már

elég gyorsan kifejtőzött, egymás után bújta ki tagjait, a fejét, a vállát, a púpját – egy perc múlva lerázta a burkot, a láncokat, kilépett belőlük, meghajolt: az arca ferde és szeplős volt, zavartan pislogott. A nézők tapsoltak, pénzt szórtak a tányérba.”⁵²

Epepe, azaz a 20. századi nagyváros

A regény hőisének nem-résztevő, kívülálló attitűdje – mint a forradalom irodalompolitikailag egyetlen túrt, mert szenvtelen megjelenítése – egyfelől támogatja az „56-os regény” referenciális olvasatot, másfelől tovább is vezet a modern nagyváros világirodalmi toposzához, ami a szemléltető-köborló hős par excellence terepe.

Nagyváros és modernség, elidegenedett individualizmus elválaszthatatlanul összefonódnak a kultúrkritikai és irodalmi gondolkodásban: ennek egyik első összefoglalását nyújtotta Georg Simmel, amikor nagyváros és modern szellem egymásra utaltságában és harcában a nagyváros termékeként felfogott individualizáció, szabadság, magány és rossz közérzet ok-okozati láncát írta le.⁵³

Gyáni Gábor mikrotörténeti vizsgálódásai alapján pedig megalapozottan jelenthetjük ki, hogy Budapestnek az individuummal szembenálló instanciaként való szemlélete a 20. század első felétől kezdve

⁵¹ Uo. 100. old.

⁵² Uo. 62–63. old.

⁵³ Simmel, Georg: A nagyváros és a szellemi élet. In: Uő.: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. A kötetet összeállította és a bevezető tanulmányt írta:

Somlai Péter. Gondolat, Budapest, 1973.

543–560. old. Ford.: Berényi Gábor.; Vő. Wessely Anna: Georg Simmel kultúraelméletéről. *Filozófiai Figyelő*, 1986/3–4. 143–167. old.

releváns értelmezési irány. A város itt mint a tiltásokban definiált közterek összessége áll szemben az egyén lakásával mint a relatív szabadság terével.⁵⁴

A legújabb városzociológiai-kommunikációelméleti közelítés szerint a város változatlanul uralja lakóit: „egyirányú jelostrom” alá veszi a tér használóit. Polyák Levente cikke két szembenálló elméletet s megoldási irányt vázol fel, amelyek ennek az egyoldalúságnak a feloldását tűzték ki célul. A „fehér zaj” elmélete a demokratikus, tehát a felhasználók irányából érkező jelzések kezdeményezéseit támogatná, a „csend” elmélete pedig lecsupaszítaná a városokat, legalább időszakosan visszazorítaná a jelek áradatát.⁵⁵

M. Pogány Béla 1928-as, a *Nyugat*-ban megjelent cikke már tartalmazza azokat az alapvető gondolatokat, amelyek máig is meghatározzák mind a nagyvárosról, mind pedig a nagyvárosi irodalomról folytatott diskurzust:

- „az egyén csak atomszerű szerepet tölt be az óriási egészben”;
- „A mozaikból tökéletlen halmazat marad, bármily élesek, rikítóak a felszín egyes színei és árnyalatai. Képein át az egész város is csupán egy nagy töredék”;
- „a realizmus túlzott kultusza lesz az amerikai regény fővonása. Riporteri érdek-

lődéssel tapad a valóság minden materiális megnyilvánulásához. Minden tárgy színe, szaga, anyaga érdeklő, apróra érzékelteti a dolgok anyagszerűségét, házak, utcák, ruhák, kalapdíszek, gépek és ételek összetevő elemeit, de mögöttük rejlő titkokat nem érez, nem keres. Elég neki a szag, a szín, az íz, a hang s a halmazállapot. Amennyit veszít vele az élet misztikuma, bensősége és mélysége, annyit nyer friss nyersségében, primitív realitásában és mozgásban.”⁵⁶

M. Pogány Béla cikke szimptomatikusan mutatja az irodalomról folytatott gondolkodás máig neuralgikus vonásait: a „város” irodalmi toposzáról folytatott gondolkodásnak természetesen inherens és nem reflektált részét képezi a városzociológia, a pszichológia és történeti kutatás. Ám úgy tűnik, nem tudatosul a 20. század „minden egész eltörött”, „nagyvárosi elidegenedés” axiómáinak a mindennapiság interdiszciplináris kutatásában, illetve mindennek irodalmiságként megragadott tapasztalata, amiből az irodalmi beszédmód sajátosságának figyelmen kívül hagyása következik.

Az *Epepe* és a „város” kapcsolatáról itt még annyit jegyezzünk meg, hogy Karinthy Ferenc hatvanas évekre jellemző, mimetikus-realista-objektivisták optimizmusa alól talán a „város” az egyetlen, ami kivonja magát: „Egy város olyan nagy és összetett do-

54 Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten 1870–1940.* Új Mandátum, Budapest, 1998.

55 Polyák Levente: A város képei. Hatalmi pozíciók a nagyvárosi környezet vizuális jelrendszerében. *Építész Fórum*, 2004. február 11.

http://archivum.epiteszforum.hu/muhely_utopia.php?muid=104 – Az utolsó letöltés ideje: 2009. 11. 16.

56 M. Pogány Béla: Dos Passos – A nagyváros. (Manhattan transfer – Athenaeum–kiadás) *Nyugat*, 1928. 21. sz. (november 1.) 624–625. old.

log, azzal csak szubjektív viszonyunk lehet, a személyes – szigorúan személyes – élményeink alapján.⁵⁷

A nyelv és a nyelvész

Az ismeretlen Városban, ha a puszta életben maradáshoz nem kell is nyelvi megértés, a szabaduláshoz talán igen. Ezért is feszül neki annyiszor Budai-Sziszüphosz a nyelv megfejtésének.⁵⁸

A hős, a nyelvész és etimológus Budai kalandja azonban teljes kudarccal végződik.⁵⁹ Ám a nyelv megfejtésének nemcsak gyakorlati akadályai vannak – pl. a fonémák azonosíthatatlansága (írásjelek és beszéd alapján egyaránt), a jelentettek variációinak befoghatatlan játéka –, hanem az a gyarmatosító alapállás is, amellyel Budai a Városhoz, lakóihoz és azok nyelvéhez közelít. Budai vizsgálódásai negatív eredményeket hoznak: sem a megszólítás, sem a köszönés nem variálódik a megszokott tér-, idő-, nem-, valamint társadalmi pozíció-kordináták szerint.⁶⁰ Az idegenek nyelve mereven ellenáll a megszokott – indoeurópai kiindulású – kategorizációs kísérleteknek, még személyes névmásokat sem sikerül felfedeznie: „itt tán nincsenek is személyes névmások? Elméletileg elképzelhető, hogy amolyan dajkanyelven érintkeznek egymással, mely csupán a harmadik

személyt ismeri [...] Ám vajon hogyan férhetnek meg egyazon városban felhőkarcolók és ez a kőkorszakbeli igeragozás?”⁶¹

Ami megfejtethetetlen, az nincs is, vagy méltatlan a kutatásra. Akkor merül fel a Város nyelvének magán-, tehát nem-nyelvek egymásmellettiségeként való értelmezése, amikor kiderül, a leszállított igényű megfejtés, a szituatív alkalmazás⁶² sem működik: „Lehet, hogy ők se mind értik egymást, s e város lakói különböző tájszólásokon, esetleg különböző nyelveken beszélnek? Még az is megfordult [ti. Budai – V. Zs.] forróra hevült fejében: talán annyiféle nyelven, ahányan vannak?”⁶³ Az ember, vagy nyelvfilozófiailag szerényebben, a civilizált ember nyelvben való létének fel nem ismerése az a hiány, ami a könyvet nyelvészeti alapozottsága ellenére, vagy éppen konkrét nyelvészeti és nyelvfilozófiai rögzítettségének folyományaképpen, a jelenből nehezen megszólíthatóvá teszi. A magánnyelvek feltételezését pedig olyan értelmező-válaszjelenet követi, ami a nyelvről való gondolkodás horizontját jelentősen leszűkíti: a kocsmabeszéd is magánbeszédnek egymással nem érintkező halmaza.⁶⁴

Pedig a másság sokasága akár szíven is üthetné: „A kutatók becslése szerint a világ nyelveinek száma majdnem háromezer – ilyen sovány ismeretek alapján ugyan melyikkel rokonítsa ezt az ittenit?”⁶⁵ Ám a kezdeti attitűd, miszerint az itteni nyelv

57 Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 358. old. (1969. 01. 28.)

58 Fráter Zoltán: *Epepe utópiája*. In: Karinthy Ferenc: *Epepe*. K.u.K., Budapest, 2004. 295–300. old.

59 Karinthy Ferenc, 1979. 18–19. old.

60 Uo. 159–161. old.

61 Uo. 161. old.

62 Uo. 173–174. old.

63 Uo. 174. old.

64 Uo. 229–230. old.

65 Uo. 159. old.

„motyogás”, „vartyogás”,⁶⁶ „szinte tagolatlán dödögés”,⁶⁷ nem változik. Hiszen akkor Budának nemcsak azt kellene kiderítenie, hogy hol van, és utána kidolgoznia a hazatérés módját,⁶⁸ hanem önmagát is kockára tennie a megértés játékában. Pedig a Város tükröt is tart elé. A „véletlenszerűen” megvásárolt novelláskötet borítóján szereplő fényképhez vissza-visszatérve döbben rá, hogy „a kép őhozzá hasonlít. Hát ezért találta rokonszenvesnek, s választotta ki éppen e kötetet a sok ezer közül? Ez tetszett meg neki úgy, a saját arca.”⁶⁹

Ha a nyelv a meg nem értés terepe, az én sem tétélezheti magát szubsztancia-ként, a világ stabil kint- és meglevőségének megnyugtató bizonyossága sem tartható fenn. A szobát díszítő tájképet nézegetve merül fel Budaiban, hogy a „világ csak az ő képzeletében létezik?”⁷⁰

Várjuk, mikor mutatkozik meg a pozitívista nyelvészet kutatási tárgyaként megragadott nyelv-definíció szűkössége. Meg is találjuk a *Napló*ban az ideillő, célzatosan keresett részletet: „Keveslem a szavakat írás közben.”⁷¹ Mégsem arról van szó, amit a játékba hozás megkönnyítésének érdekében keresünk, sőt: „Csak, csupa, ez, az, ide, oda, tud, hisz, lát, néz, gondol, mindig, újra – és mindig újra ezekre kényszerül-fanyalodik az ember, ha nem akar (akar!) se keresetten írni se népieskedni. De jó volna új szavakat gyártani, s rögtön el is fogadtatni! Pedig rólam azt szokták mondani, hogy

az egyik nagy erejű prózaíró, széles nyelvi bázis és így tovább – nekem mégis szűk”.⁷²

A világ, a nyelv és az én határainak pillanatnyi elmosódásai tehát nem ingatják meg a nyelv – mint valamely nélkülözhető, megkerülhető kommunikációs csatorna – a szövegszerveződésben alapvető felfogását: adott esetben a nyelviség, illetve a nyelvi különbség negligálható, az én és a világ egységként transzcendálódik az *Epepe* unio mystica-jeleneteiben.

Az egyik ilyen par excellence tapasztalat a regényben a szerelem, amikor a kölcsönös megértés az akadályként megtapasztalt nyelviség ellenére mintha mégis létrejönne,⁷³ majd visszavonatik, végül maga a visszavonás is töröltetik:

- „– Te érted?
– Érted – felelte amaz.
– Érted?
– Érted.
– Nem igaz, nem érted!
– Érted – ismételte egyre.

[...]

A saját durvaságától megbódult, agya elborult: tenyerével meglegyintette Pepe állát. Ám az most is csak ugyanazt az egy szót motyogta:

- Érted, érted.”⁷⁴

Azt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy Karinthy Ferenc semmiképpen nem oldja fel az (anyanyelvi) idegenséget olyan totális ponyvaegyszerűséggel, mint pl. Remarque *A Diadalról árnyékában*. A másság

66 Uo. 11. old.

67 Uo. 18. old.

68 Uo. 97. old.

69 Uo. 189. old.

70 Uo. 192. old.

71 Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 127. old. (1967. 12. 05.)

72 Uo. 1. k. 1967–1969. 127. old. (1967. 12. 05.)

73 Karinthy Ferenc, 1979. 196–199. old.

74 Uo. 200–201. old.

játékát pedig annyiban sem köti meg, hogy a liftes lánynak szinte minden egyes alkalommal más nevet ad – Bebe, Pepe, Bebebe, Gyegye, Dede, Tyetyetyetye, Tete, Csetecse, Ebébe, Egyegye és – Epepe.⁷⁵

Az azonosulás másik terét a lázadás, avagy forradalom jelenti, amikor a szónokokat Budai anyanyelvén élteti vagy füttyüli ki.⁷⁶

Vagyis, a szabadság (itt: éntől és nyelvi idegenségtől való szabadulás) két lehetősége Petőfi verse óta nem változott volna? Azonban a Petőfinél még a hierarchiában legalsóként tételezett érték, itt az élet, akár mint pusztán életben maradás kerül a legmagasabb értékpozícióba. Ez volna a 20. század tapasztalata? A hatvanas évek Magyarországáé? Vagy a mítosz-talan-életművész Karinthy Ferencé? „Befejeztem az Epepét. Most már akár meg is halhatok. (De azért még sokáig szeretnék élni.)”⁷⁷

Mint köztudott, az „epepe” kifejezés eredetileg a Karinthy ifjúkorára jellemző szituatív-blablajjáték megnevezése volt. A játék, ha némileg átalakulva is, még él a hatvanas években: „Leírom az utókor számára a vasárnapi Epepét. Címe: Odüsszeusz bolyongásai.”⁷⁸ A hetvenes évekre a játék haláltánc-jelleget ölt, illetve a holtak szigetén játszatik tovább, legalábbis Karinthy Ferenc képzeletében: „Kellene játszani egy új Epepét. Egy szobában ott ül Peti, Honti Giovi, Faludi Pista, Trude, most már Buba is, és Epepében, gagyogva röhögnek, és mu-

toogatnak kifelé, ahol mi vagyunk és ugrálunk, és röhögnek, hogy mikor jövünk már mi is, szép sorban, egymás után, mind.”⁷⁹

A regény beváltja szerzőjének a szóteremtésre vonatkozó, idézett elvárását – „Keveslem a szavakat – írás közben.”⁸⁰ A *Napló* elégedetten állapíthatja meg: „Az Epepe kezd Pesten fogalommal válni. Már cikkekben, riportokban, tárcákban használják az Epepe kifejezést, mint az értelmetlenség, értetlenség megfelelőjét.”⁸¹

Az Epepe elem a regényszövegben eleinte a liftes lány nevének egyik variációja csupán. A lázadás / forradalom / tüntetés szituációjában érhetjük tetten azt az elmozdulást, aminek következtében Epepe a mindenkori másikat, tehát a Nőt, a Várost és magát a regényszöveget is jelölni fogja.⁸² Ám a jel jelölő oldala is csupán az állandó vibrálásban adott, az „Epepe” jelölő alak sem végleges: „csak később vette észre, hogy csupa nő van itt, ... s amikor közéjük vegyült, legalább tízszer úgy hitte, Bebét látja.”⁸³ A „város” és a „nő” „másik”-ként történő azonosítása és ilyenként való megőrzése Karinthy Ferenc szövegeire nem jellemző, a stabilizációra nem törekvő jelentésszervezés ritka és tudatos példája: „Az ember viszonya egy városhoz mindig szubjektív, mint a szerelemben. Hisz egy város annyi minden – objektíve úgyse lehet felmérni. Talán ezért nőneműek a latin nyelvekben a városnevek.”⁸⁴ Természetesen itt is áll, hogy az azonosulás, a határok elmosó-

75 Uo. 101. old.

76 Uo. 237–242. old.

77 Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 426. old. (1969. 07. 10.)

78 Uo. 1. k. 1967–1969. 21. old. (1967. 02. 28.)

79 Uo. 1. k. 1967–1969. 20. old. (1970. 02. 12.)

80 Uo. 1. k. 1967–1969. 127. old. (1967. 12. 05.)

81 Uo. 1. k. 1967–1969. 482. old. (1969. 11. 03.)

82 Karinthy Ferenc, 1979. 240. old.

83 Uo. 263. old.

84 Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 159. old. (1968. 01. 30.)

dásának pillanataira mindig a megragadás és birtoklás (igénybejelentő) gesztusai következnek, azonban „Epepe” itt mégis a közvetlen denotációt végül is megkerülő másság jelölőjévé válik. Ez Karinthy Ferenc mítoszteremtő pillanatainak egyike.

Mágikus realizmus

Az *Epepe* nem realista tendenciájának meghatározottabb indexe a szövegben explicitált „ultima thule”. Bármely magánmítosz teremtésének a kultúra („Szövegvilág”) telítettsége természetesen akadályát jelenti: „Honti János tanulmányai, Vinlandról és az Ultimo Thuléről, mint az élet utolsó lehetőségéről, a boldogság és a halál szigetéről. Lehet, hogy ez azonos az én Epepe országgal? Erre persze sose gondoltam, de ha egy filológus elkezdené összevetni a régi krónikák és sagák adatait az én országom adataival: meglepő egyezésekre jutna. Jézusom, lehet, hogy ez az Epepe ország mégis van valahol?”⁸⁵ A Város tehát nemcsak az elidegenedett 20. századi nagyváros toposzrealizációjaként, nem is csak a Rákosi-korszak ellenbeszédben leképezett magyar fővárosaként, hanem másvilágként is relevánsan értelmezhető.

Érdeemes nyomon követni a mitikus motívumok szerveződésének stratégiáját a szövegben:

– az első valamely jelenség észlelése, ami nem fér bele a realiztikus-mimetikus para-

digmába: a szállodába csak érkeznek repülőtéri járatok, vissza nem indulnak buszok;⁸⁶

– majd repedések támadnak a realista olvasaton: hiszen az öregember a metrón sem talált kiutat a Városból;⁸⁷

– s végül a jelenség „mitikusként” való azonosítása következik: „Vagy innen nincs többé visszatérés? Ez az utolsó állomás, az antikok ultima Thulé-ja, ahová úgymint el kell jutnia, bármerre indult el, Helsinkibe vagy másfelé, s előbb-utóbb mindenki eljut?”⁸⁸

Ám a Város mitikus végállomás-jellege, minden motivikus végpozicionáltsága ellenére kérdéssé válik (vagy fel is számoldik?) az elbeszélés nyitányban tétélezett önfelszámoló utólagosságában: „Később visszagondolva rá”.⁸⁹ Sikeres volt a kitörés? Vagy létezik valamely fölérendelt, esetleg transzcendens nézőpont?

A másik szövegszervező elem, a víz és előképei is hasonló utat járnak be, a fizikai-reálistól a mitikus-gyanús mozzanaton keresztül a másságként való megtestesülésig, egyben visszavonatásig. A materiális mozzanatok sorjázása a vízivástól a gőzfürdő-jelenetig terjed,⁹⁰ az emelt-gyanús szint megnyilvánulását a misztikus egyesülés szituációjában kiömlő pohár vízben ragadhatjuk meg.⁹¹ A zárlatban a víz Város és Természet, időtlenség és történetiség (mint hazatérés), magányos egyediség és közösség (be való visszatalálás reménye) pólusaként teljesíti be és vonja vissza egyben önnön mitikus motívum-szerepét.

⁸⁵ Uo. 1. k. 1967–1969. 399. old. (1969. 05. 05.)

⁸⁶ Karinthy Ferenc, 1979. 151. old.

⁸⁷ Uo. 184–186. old.

⁸⁸ Uo. 232. old.

⁸⁹ Uo. 5. old.

⁹⁰ Uo. 109. old.

⁹¹ Uo. 199. old.

A realista olvasaton alkalmoszerűen rést ütő paradigmatranszcendens elemek („mitikus motívumok”) azonban – mint talán láttatni sikerült – nem ingatják meg alapjaiban a referenciális olvasatot.

Közelítsünk a mitikus-kísérletező Karinthy Ferenchez egy másik írásán keresztül, ami talán még pregnansabban mutatja, miért a referenciális olvasásban nyerne a rendszeres értelmezést a szövegei – még a nyilvánított szerzői intenciókkal szembeállva is.

Karinthy Ferenc 1969-ben még kételymentesen írta le : „Az értelmezés nem az író dolga. Az élet nem értelmezi magát. Azt az áradást kell beszorítani a két kemény könyvtábla közé.”⁹² A racionalista alapozású, mimetikus-realista irodalomértés relevanciáját már 1970-ben megkérdőjelezi a *Napló*: „A nagy probléma, hogy a világ szétzaladását, zűrösségét, átérhetetlenségét, áttekinthetlenségét – mert egyre inkább az! – miként fogjuk meg, milyen művészetel? Szaladjunk elébe, mint Picassóék is, és legyünk még szétszaladóbbak, még zűrösebbek, áttekinthetlenebbek, átérhetlenebbek? Vagy fékezzük, keressük mégis a rendet benne? Az utóbbi időben mind a kettőt megpróbáltam. Az Epepében az előbbit, a Gellérthegyi álmokban az utóbbit.”⁹³ 1972-ben az axiómák fenntartása mellett a dilemma mégis eldőlni látszik: „Az irodalomban általában nem jó az egyenes (horgolásminta), pl. a *Budapesti tavasz*. De jó a ferkelt, pl. az *Aranyidő*. Csak a legnagyobbak tudták megkötni az egyenest.

Tolsztoj, az *Ivan Iljics*ben és tán a *Háború és béke*ben. Arany a *Toldi*ban. A *Toldi szerelme* csupán ferkelt.”⁹⁴

A nyolcvanas évekre Karinthy Ferenc világ- és irodalomértése jelentős átalakuláson megy keresztül. Már nem a realizmus és racionalizmus prófétája. Szakít a racionalizmussal mint viláértelmezéssel, optimista történelemszemlélettel és írói módszerrel egyaránt. Már nem csupán kételkedik, mint a hetvenes években: „Lehet, hogy csupán az én naiv álomom és ábrándom, önáltatásom, hogy ez a bolond világ majd egyszer visszazökken, és a jó elválik a rossztól, az érték a selejttől, és minden a helyére tevődik? Lehetséges, hogy ezt a kiközöklent világot többé senki, semmi nem képes helyretolni? Hogy amit kiközöklésnek, kisiklásnak érzek, az a világ menete?”⁹⁵ Övé immár a bizonytalanság bizonyossága: „A század nagy fölfedezései: a relativitáselmélet és a heisenbergi bizonytalansági együttható. Mindkettő csapás apáink naiv racionális álmódosításaira.”⁹⁶ A történelem racionalista üdvtörténeti szemléletével is szakít: „[Apja, nemzedéktársai s az egész századforduló – V. Zs.] rendíthetetlenül hittek benne, [...] hogy a század a ráció, demokrácia, megértés, megbékélés, harmónia, ésszerűség százada lesz. És megvalósul a régi szabadkőműves Varázsfuvola-álom: Nur der Freundschaft Harmonie, mildert die Beschwerden, ohne diese Sympathie, ist kein Glück auf Erden.” Regisztrálja, hogy az irodalom realista tükre is eltörött: „Valahogy ezzel a fránya realizmussal van a baj, ezzel a sült realizmussal.

⁹² Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 445. old. (1969. 08. 25.)

⁹³ Uo. 2. k. 1970–1973. 36. old. (1970. 03. 13.)

⁹⁴ Uo. 2. k. 1970–1973. 356. old. (1972. 10. 08.)

⁹⁵ Uo. 2. k. 1970–1973. 335. old. (1972. 07. 26.)

⁹⁶ Uo. 3. k. 1974–1991. 184. old. (1982. 03. 29.)

Én az elmúlt években számos nyilatkozatban törtem lándzsát mellette, meggyőződésből, hangulatból, de még inkább dafkéből, mert annyira nincs divatban: a sok parabola, superbola, lila gőz és nagyképű halandzsa ellen, ami ma elborítja az irodalmat nálunk, is, másutt is. De azért eközben a számos hagyományos „realista” novella, darab, sőt regény (*Bp. ősz*) mellett ugyanebben az időszakban írtam meg az *Epepét*, ami jócskán kitáncolt e hitvallásból, a *Marich Gézát*, *Alvilági naplót* s legújabban a szardíniai kisregényt [...] a *Rio* című szürrealista elbeszélést és talán másokat is. Kritikusaim, kik most egyre számosabbak, inkább nyilatkozataimnak hittek, mint a műveknek, és beskatulyáztak a „realista” címkéjű dobozba.⁹⁷

Pár hónappal később pontokba szedve sorolja fel a *Napló* a „racionalizmus teljes veseségé”-nek, ami „az enyém is”, teszi hozzá, bevégzett tényként tudomásul vett bizonyítékait: „...egész életemben kivont karddal hadakoztam a rációért. De vesztettem. A 20. század nem az ésszerűség százada. Minden ponton elvesztettük a harcot. [...] 1. Fizika [...] 2. Politika, társadalom [...] 3. Filozófia [...] 4. Pszichológia [...] 5. Művészet, irodalom [...] 6. Technika, civilizáció [...] Teljes kudarc. [...] Lehet, hogy az én írásaim közül is egyedül az *Epepe* marad meg? Antonioni hőse, az érthetetlen, megismerhetetlen világ fölismerésének konzekvenciájaként a végén visszadobja a nemlétező teniszlabdát. Hát örüljön meg a világ, én akkor se dobom vissza.”⁹⁸

A heroikus ellenszegülés a nyolcvanas években rendszeresen rezignációba csap át: „Megőrült a világ. Nem szabad ma darabot írni. Nem lehet színházba járni. Nem lehet élni.”⁹⁹ És végül: „Sokat foglalkoztat mostanában a halál.”¹⁰⁰

Karinthy Ferenc művészet- és irodalomértésének szimpátiái – bár korlátozott érvénnyel – változatlanok maradtak: „Schönberg, Stockhausen, Salvador Dalí, részben Picasso, Kafka, Joyce, akik nagy írók, de persze mégis a logika, ésszerűség teljes csődjét bizonyítják. Antonioni. [...] Az irodalomban, úgy mondta Kosztolányi, az író udvariassága a világosság. Bonyolult dolgokat lehetőleg áttekinthetően előadni. Egész életemben én is ezen igyekeztem. Nincs egyetlen fiatal író, aki engem vagy ezt az irányzatot követné. S hozzá ezek nem is Joyce-ok vagy Kafkák. Unalmas ködösítés, lila gőz.”¹⁰¹ A tükrözésként definiált realizmus ideáljának csendes átértékelését értük itt tetten, az óvatosabb, megrendültebb modell tehát a közelebről nem definiált „világosság” lett. Az ideológiák és irodalompolitikai tilalomfák függvényében (azok mentén vagy ellenükben) megszólaló irodalommal szemben eddigi felfogásához képest Karinthy Ferenc paradigmaticusan új értéket tételez: „Az írónak legyen szuverén, külön, saját látomása, világa: akkor lesz esélye rá, hogy értékállót produkál.”¹⁰² S 1986-ban elismeri irodalmiság és mindennapiság különeműségét, ám azonnal visszakapcsol a magyar irodalomértés biztonságosnak érzett 19. századi hagyományához: „Life is a poor

⁹⁷ Uo. 3. k. 1974–1991. 183. old. (1982. 03. 29.)

⁹⁸ Uo. 3. k. 1974–1991. 207–209. old. (1983. 01. 11.)

⁹⁹ Uo. 3. k. 1974–1991. 185. old. (1982. 04. 22.)

¹⁰⁰ Uo. 3. k. 1974–1991. 254. old. (1984. 09. 25.)

¹⁰¹ Uo. 3. k. 1974–1991. 208–209. old. (1983. 01. 11.)

¹⁰² Uo. 3. k. 1974–1991. 230. old. (1983. 11. 25.)

story-teller – írja Maugham. Az élet gyöngye elbeszélő. Bármiként történt, így kellett megírni. Csak a dilettánsok mondogatják: megtörtént eset. Fűtyülök rá. Hazudjon, csak rajta ne kapjam.”¹⁰³

A kiút keresésének jelentős stációja Karinthy Ferenc új, kísérleti módszere, a dél-amerikai irodalomból ismert „mágikus realizmus”: „Nem utánzásként, hanem mert ez az irodalom fennmaradásának egyetlen útja. Mitológiai csodákat beépíteni korunk valóságába. Ezt próbáltam fentebb idézett írásaimban, persze senki sem vette észre, mert elkönnyeltek naturalista-realistának, de hát ez nem érdekes. A mai reális történések mögött ott a mítosz, mint beton mélyén a vas. Ez tartja meg. Talán mégis erre kéne továbbmenni”.¹⁰⁴

A szakítás gesztusával indít az 1978-as *Marich Géza utolsó kalandja* is: „Unom Európát. [...] Unom ezt a négyezeréves szakadatlan építést, rombolást, szülést, háborúzást, gyilkolást, tülekedést, szerelmeskedést, és megint előlről. Hűha, de unom, a könyökömön nő ki! Talán csak az auktorokat nem unom, akik az egészet följegyezték, már amennyiben jól jegyezték föl.”¹⁰⁵

És jön Xenodike. A szerző szándéka szerint egyenesen az antik mitológiából lép elénk. A figura mitikus vonásaira azonban alig figyeltek fel a kritikusok, panasolja a szerző. Miért is nem? A Karinthy Ferencszövegek megszokott, referenciális olvasatát ugyanis nem ingatják meg alapvetően a

szöveg bármily alapossággal elhelyezett „mitikus” momentumai, miután eme „paradigmatranszcendens” elemek akár a közvetlen kontextusban is helyenként humoros, helyenként vastos materiális értelmet nyerhetnek:

„– Te hány éves vagy? – Négyezer – és nevet.

– Rögtön láttam, hogy egy kicsit öreg vagy hozzám.”¹⁰⁶

– „Xeni nem jár szükségre, én legalábbis sose vettem észre. És nincsenek ciklusai, úgy látszik. Hiszen, ha jól számítom, idetova már egy hónapja lakunk együtt. Próbálok afelől tapintatosan kérdezgetni, netán valami rendellenesség-e vagy esetleg teherben van vagy miért. Nem reagál, nem érti vagy nem akarja.”¹⁰⁷

(A szükségre járás mitikus aspektusba helyezése óhatatlanul Kundera-asszociációkat kelt. Akár, mint Sztálin fia halálának parabolája, ami az „egyetlen transzcendens” halál volna a 20. században, akár mint az evés-emésztésben adott lét elutasítása, ami egyben a teremtés tagadásaként: a rosszul megteremtettség, a világ elfogadhatatlanságának tudatában való élet nyer értelmet.)

És további markáns példa az „alvilági” telefonhívások mibenlétének kérdése is: „Eddig itt sose kerestek telefonon, ugyan ki keresne, és én se hívtam senkit, ugyan kít hívnék, el is feledkeztünk a készülékről, az ágy alá került. Így hát eléggé meglep, amikor fura alvilági hangon fölcsenget. A

¹⁰³ Uo. 3. k. 1974–1991. 345. old. (1986. 10. 21.)

¹⁰⁴ Uo. 3. k. 1974–1991. 184. old. (1982. 03. 29.)

¹⁰⁵ Karinthy Ferenc: *Marich Géza utolsó kalandja*. In: Uő.: *Hosszú weekend. Kisregények*. Szépirodalmi,

Budapest, 1981. 278–351. old. A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1981.

¹⁰⁶ Uo. 290. old.

¹⁰⁷ Uo. 310. old.

portáról szólnak ide”.¹⁰⁸ „Újabb alvilági hívás [Karinthy Ferenc kiemelése. – V. Zs.] – Minthogy telefonunk most a szekrénybe került, a ruhák alá és a cipők, szandálok mögé, nem tudható, mikor és ki rakta be, onnan csönget fel, rekedtes, náthás, a mélyből esdeklő hangon. Ezúttal Dimitris az, a mélabús fakereskedő”.¹⁰⁹ Az „alvilág” transzcendenciájának inadekvátként történő visszavonását jelenti annak burleszk-lokalizálása az ágy alatt vagy a túltömött szállodai szekrényben.

A szerzői intencióval szemben a „mágikus realizmus” írás- és öndefiníciós kísérletében, a realizmus mitikus irányú „megemelésében” inkább a világ és az én megtartásáért, megragadhatóságáért folytatott küzdelem erőfeszítését olvassuk. A bukás pedig elkerülhetetlenül bekövetkezik, még ha elbogatellizálja is a címke:

„*Pech* [Karinthy Ferenc kiemelése. – V. Zs.] – Nem tudom átrendezni a világot, hiába, erősebb nálam a nagy ismeretlen Rendező. Én pedig megbuktam.”¹¹⁰

A zárósor: „Szegény halandók.”¹¹¹ Ez a momentum sem mint a mitikus lét egyértelmű, félreérthetetlen megnyilatkozása nyerhet kizárólagos értelmezést, hanem – lévén igen hangsúlyos, mert záróelem – ennél sokkal valószínűbb, hogy egyéb olvasatokban nyer értelmezést. Elliptikus mondatként három kiegészítést is hozzátehetünk: Szegény halandók – vagyunk mi, Szegény halandók – vagytok ti, Szegény halandók – ők, melyek közül a második és a harmadik enged valamely nem-halandó szféra

megnyilatkozására következtetni, míg az első az előbbieket tagadja, már amennyiben Xenodike a megnyilatkozás alanya. Ha azonban a kijelentést valamely fölérendelt elbeszélőnek tulajdonítjuk, úgy a zárómondat irrelevánsként utasítja el a kérdést, Xenodike a mitikus létszféra küldötte-e vagy sem.

A Karinthy Ferenc életében talán még ismertebb, Budapesten (és talán az egész országban) otthonos-közismert íróalagnak a kisregényben fellelhető biográfiai „ismertetőjegyei” is megnehezítik a főhős mitikus szférával való érintkezésének olvasatát. Ráadásul ezek az „indexek” mindjárt a mű kezdetén elének sorakoznak, ilyenek az utazások, a színházi kapcsolatok, a munka-, étel-, ital-: élethabzsolás (például a kávéfőzés) élvezetes leírása,¹¹² vagy összefoglalva:

„*Vasárnap éjjel, kicsit ázottan* [Karinthy Ferenc kiemelése – V. Zs.] – Én mindig mindent a saját teljesítőképességem felső határán csináltam, a kerek mennybolt a tanúm rá, a munkától az ivásig, sose kímélve erőmet.”¹¹³

A zárlat Marich Géza halálának feltételezhető körülményeiben a *Halál Velencében* motívumaihoz kapcsolható, így annak élő, mert irodalmiságban létező mítoszhorizontja felé mutat. Azonban az új istennő nem születik meg, mert ilyenként alapvetően felismer(het)etlen marad. Ennek okait több irányban is kereshetjük: a vizsgált szöveg nem jelent legyőzhetetlen kihívást a metonimikus olvasás számára, az író figurájának egyes vonásai pedig alapul szolgálhat-

¹⁰⁸ Uo. 316. old.

¹⁰⁹ Uo. 335. old.

¹¹⁰ Uo. 344. old.

¹¹¹ Uo. 351. old.

¹¹² Uo. 278–281. old.

¹¹³ Uo. 281. old.

nak a főszereplőnek a biográfiai szerzővel való azonosításán alapuló, „deiktikus” értelmezésirány számára.

A „mágikus realizmus” íráskísérlete tehát nem váltotta be Karinthy Ferenc reményeit, amennyiben nem következett be eme szövegek „nemrealista” recepciója. Az Epepe mitikusként értett „mágikus realizmusának” újraolvasása is nagyrészt elmaradt eddig. Kivételt képez Fráter Zoltán elemzése, amely az *Epepe* egyetlen vonatkozásait kísérli meg játékba és (újra)olvasásba hozni, Sziszüphosz és Minótauroszt mítoszán keresztül. Fráter vitatkozik egyben a hatvanas–hetvenes évek kánonjának Karinthy Ferencet érintő besorolásával is (ami azóta sem változott): ezek szerint az *Epepe* pikareszk, abszurd parabola, negatív utópia, szatirikus utazási regény volna.¹¹⁴

Ismeret- vagy nyelvelméleti közelítése is megtartotta jelen értelmezésünkben az *Epepét* tőlünk idegenként. Azonban, mivel a regény maga is Epepeként (birtoklás és megragadhatatlanság közt oszcilláló idegenségként) viselkedett velünk szemben, mindenképpen újraolvasásra késztet. Már csak annyiból is, mint valamely tendenciózusan újra nem olvasott kánon képviselője.

Aki a mítoszból kimaradt – Karinthy Ferencnek története van (?)

„Ha különbözőképpen is, egymás számára mindketten nyelv nélküli emberek voltunk. Amit mond-

tunk, nem jelentett-e többnyire egészen mást, mint amit gondoltunk, és még inkább, mint amit éreztünk, illetve amit minden bizoronnyal éreznünk és gondolnunk kellett, hiszen egy-egy mozdulatunk és tetteink egészen másról tanúskodtak, mint sértő, egymás önérzetét szüntelenül kikezdő szavaink, amelyekért aztán megpróbáltunk a lehetetlenségig jótállni. (...) Csak most, e könyvben szólíthatlak meg úgy, ahogyan mindig szerettelek volna. De nem azért, hogy válaszolj, hanem hogy ne lehessenek közöttünk többé se kérdések, se válaszok, amelyeket már csak én mondhatnék ki, ne legyen semmi, csak a tűz, égessen ki mindent, égessen el egy történetet, amely mindenkinek fájdalmára volt, és aztán hamvadjon el a tűz is, maradjon a pusztaság föld, maradjon egy üres kőlap.”¹¹⁵

„...annak a ténynek, hogy a járandóságnak” vagy birtoklásnak ez az eszméje szintén beledágyazódik az apaság metaforájába, még egy következménye van erre a komplex metaforára nézve. Mert ha a szerző/atyja mind szövegét, mind olvasója figyelmét bírja, egyszersmind szövege tárgyainak: azoknak a figuráknak, színhelyeknek és eseményeknek – elmeszüleményeknek – is birtokosa kell legyen, amelyek fekete-fehérbe öltöztetve, valamint bőrbe és pergamenbe pólyálva öltönek általa testet. Azaz, miután au(k)tor, a »betűvető« ember isteni megfelelőjéhez hasonlóan egyszerre atya, mester, uralkodó és birtokos: szellemi pátriárka, legalábbis abban az értelemben, ahogyan a kifejezést a nyugati társadalmak használják.”¹¹⁶

„A papa az epepéül apapa | Foroghat a sírjában a papapa.”¹¹⁷

Karinthy Márton *Ördöggörccs* című regényének megjelenése reflektorfénybe állított-

¹¹⁴ Fráter Zoltán *I. m.* 295., 300. old.

¹¹⁵ Schein Gábor: *Lázár*. Jelenkor, Pécs, 2004.

¹¹⁶ Gilbert, Sandra M.: *Irodalmi apaság. Pompeji,*

1997/4. 119. old. Ford.: Hódosy Annamária.

¹¹⁷ Karinthy Márton: *Ördöggörccs. Utazás Karinthyába*. Ulpius-ház, Budapest, 2003. 2. k. 393. old.

ta a dédszülőket, Karinthy Frigyes és első-sorban Karinthy Gábort, még Kertész Tamást és a család franciaországi ágát is – árnyékba borítva Karinthy Ferencet, aki Karinthy Frigyes fia, Karinthy Gábor öccse, és nem utolsó sorban Karinthy Márton apja. Sikerül neki az, ami (férfiágon legalábbis) senkinek – kimarad a mítoszból. Akinek csak története van. Aki csak negatív attribútumokkal rendelkezik, ő a nem-zseni, nem-titok: nem-mítosz.

Karinthy Ferencről számos történet ismert, a családi krónikából vagy kortárs emlékezősekből; maga is írt egy történetet, pontosabban: az előbbieket megerősítő-részletező, cáfoló vagy metatextusként újrairó történetssorozatot a *Napló*ban. Alakja, a róla kialakítható koherens elbeszélés azonban egyre inkább elbeszélések posztmodern halmazaként diffundál. „Nem vagyok olyan »szerencsés«, mint Esterházy. A Történeti Hivatalban alig találtam apámmal kapcsolatos anyagot. Bevallom, kicsit csalódtam is: ahogy Bástyá elvtárs kérdezi Bacsó Péter *A tanú* című filmjében: – Mi ez? Hát Bástyá elvtársat már meg se akarják gyilkolni?! Én már szart se érek?”¹¹⁸

Karinthy Ferenc maga is megkísérelte a családmítosz gazdagítását, igaz, kevésbé zajos sikerrel, mint Karinthy Márton, *Uncle Joe* című írásában. Érdekes módon ő is, mint Karinthy Márton, az apa megkerülésével a nagybácsi, a „sikeres apa sikertelen bátyja” alakjával foglalkozik. Az *Ördögörcs* világában ugyanakkor, az intapusztai kőrleírás felidézésében, érvényét veszti ez a szembeállítás: „[Karinthy Gábor – V. Zs.]

verseit rendszerint a társalgóban írja, a legnagyobb zajban, amiről láthatóan nem vesz tudomást. Kezében tartja öccsének a könyvét, amit nem olvas (dehogy olvasom, szó sincs róla!), hanem alátétnek használ: erreteszi a papírost, úgy írja a verset.”¹¹⁹

Karinthy Ferenc a családmítosz sziszüphoszi feladatvállalásából is részt kér, ám nem teljesítette a maga elé tűzött életműfeladatok egyikét sem, így elmaradt az apa-, valamint a Kádár-korszak regényének megírása is. (Esetleg ez utóbbi volna mégis a *Napló*?) „A világot megváltatlan, legalábbis változatlan nem hagyni” attitűdjét képviselve. Míg mindhárom generáció készült a nagy mű megírására, csak az utolsó, a családmítosz regénye született meg – szemben a világ enciklopédiájával és a kádárizmus vagy Karinthy Frigyes regényével. Míg azonban „nagy művei” nem születtek meg, sajátos értelmezésében Karinthy Ferenc folytatta apja életművét, átvette s hősiiesen tartotta a „racionalizmus” fáklóját az „irracionalizmus” századában. Hasonlóan az *Ördögörcs* fiktív Karinthy Gábor-Naplójához, ahol a megvilágosodás szintén a felvilágosodás felfüggesztését jelenti: „A nagy megcsalattatás felismerése az egyetlen élmény, amely a megvilágosodás lehetőségéhez vezet. És nem a Ráció, ahogy Apa hitte, szegény. Az csakis a bűn, a tévelygések, a meghasonlások, a káros és kóros, a természetlen illúziók csapdájába vezet.”¹²⁰

Az irodalom hagyományozásának kötelességéről elmélkedve írta Karinthy Ferenc, hogy ennek érdekében még szerepet is vállalna, s vezetne valamely irodalmi cso-

¹¹⁸ Uo. 2. k. 243. old.

¹¹⁹ Uo. 2. k. 105. old.

¹²⁰ Uo. 2. k. 121. old.

portot, szerkesztene folyóiratot: „Elvállalnám, nem a hatalomért, amit utálok, alatta lenni is, gyakorolni is, de ezért a kontinuitásért. Ahogy egy királyi dinasztiába beletartoznak a gyengébb fejek, a kis Lipótok, Rudolfok is, ha más érdemük nincs, csak az, hogy átörökítik a Habsburgságot – így kéne átörökíteni-vinni tovább nem is a magyar irodalmat, csupán a magyar írást. A nyelvtant. Mert ha egy nemzedék kiesik, magva szakad az egésznek.”¹²¹ Ez volna Karinthy Ferenc szerepe az irodalomtörténetben s a családban is?

A Kabdebó Lóránttal folytatott beszélgetés során említi meg Karinthy Ferenc mint érdekességet, hogy a Don Juan éjszakája 1943-ban a keresztnév részleges eltitkolásával jelent meg. „Azért éreztem, hogy nem minden stimmel, mert a kötet bordáján csak az volt: Karinthy: *Don Juan éjszakája*.”¹²² A *Napló* megjelenése változtathatott ugyan a Karinthy Ferenc-képen, ám műveinek recepcióján kevésbé. A *Napló* éles ellentétbe állítja a köz-(életi) embert, a termékeny és sikeres író, az élet (legalábbis a kádárizmus) királyát a *Napló*ban kirajzolódó, szorongó, magányos, ördögörctől rettegő alakkal. (Jelen írás is szembesült a problémával, hogy Karinthy Ferenc esetében nem alkalmazható a szokásos, vezetőkéneven történő említés, hiszen „a Karinthy” nem ő. A képernyőn „Karinthy Ferenc” helyett rendszeresen „Karinthy ferenc” jelenik meg. Nem is állunk olyan távol „Karinthy fegyenc”-től sem.¹²³

Mint láttuk, az *Epepe* Karinthy Ferenc írásainak sorában kitüntetett helyet foglal el, mint a realista-metonimikus írással való szakítás, pontosabban: ez írásmód határainak tágítási kísérlete. Megállapíthattuk, hogy a szöveg „Epepeként” viselkedvén, részben kivonja magát a metonimikus olvasás kérdéshorizontjából. Továbbá lehetővé teszi, hogy a szerző más írásait is ebből az irányból vegyük szemügyre. Ezt tettük Karinthy Ferenc „mágikus realizmus”-ának vizsgálatában (Marich Géza utolsó kalandja), amikor is kiderült, a nyolcvanas évek kísérlete (az „élet” „mítosszal” való gazdagítása) az elbeszélés mikéntjét nem érintve, nem teszi kérdéssé a referenciális paradigma mentén történő értelmezés relevanciáját. Tehát azt is láthattuk, hogy az *Epepe* ilyenként szinte egyedülálló az életműben, mintegy a szerző intencióinak, meggyőződéseinek ellentmondva: a történet szintjén eszközszerűségként definiált nyelv az elbeszélésben, a nyelv megszűntetvmegőrzött „epepe”-játékában a jelentések (és jelek) rögzíthetetlenségének tapasztalata felé mutat.

A mai irodalomértésben Karinthy Ferenc az újra-nem-olvasott referenciális (írás)paradigma képviselőjeként jelenik meg. Miért nem lett Karinthy Ferenc nagy író? Vagy: miért nem nagy író mégsem? – vetődik fel az *Ördögörcs* dialógusában a kérdés. Ott a kérdésfeltevés és a válasz is egyértelműen történeti-biográfiai-pszichológiai irányultságú: a hiány a kommuniz-

¹²¹ Karinthy Ferenc, 1993. 1. k. 1967–1969. 402. old. (1969. 05. 15.)

¹²² Karinthy Ferenc: Sorsfordító pillanatok. Beszélgetés Kabdebó Lóránttal. In: Uő.: *Staféta*.

Magvető, Budapest, 1991.

¹²³ Karinthy Ferenc: A titkárnő. In: Karinthy Ferenc, 1983. 45. old.

mussal, *tehát* Karinthy Ferencnek önmagával való elmaradt szembesülésében határoztatik meg; tehát már maga a lényeg az elhibázott, így a jelenség, a szöveg sem lehet másmilyen. Ennyiben paradigmaimmanensen, a referenciális irodalomértés horizontján belül maradvá marasztalja el a szerzőt. Eszerint nem felel meg saját, írást érintő elvárásának sem („realizmus”, „térkép”). Azonban a szövegek (a „jelenségek”) bizonyos esetekben mégiscsak kivonják magukat a szerző birtokló, a jelentéseket rögzítő intenciója alól. Már *A térkép dicsérete* című írást sem szükséges egyértelműen ebben a lényeg-jelenség dichotómiában szemlélnünk. Amennyiben pedig az *Epepe* metróterkép metaforáját vesszük szemügyre – „csak a föld alatti viszonylatokat mutatta, a felszín utcáit és tereit, vagyis magát a várost nem, sehogy sem igazodhatott el rajta. És ha netán el bírta volna olvasni a megállók nevét, akkor se tud mit kezdeni velük, hová-miképp elhelyezni őket a csupa ismeretlen, nagy, süket semmiben”¹²⁴ –, kiderülhet, hogy a fenti dichotómia legalábbis kérdéssé válik a szövegben, megbomlik a birtokoltként tételezett lényeg és az illusztrációként felfogott jelenségek közötti kapcsolat, a rációnak ama rendje, melyben a nyelv e két pólus között akadálytalan átjárást biztosít. Ez irányú újraolvasása ama Karinthy Ferenc-szövegeknek pedig, amelyek a „pesti bennfentesség” felszínes írásaiként utasítatnak el („felszín”), új kérdéshorizontban a

jelenlegi irodalomértés prejudikáló ítéleteinek átgondolását indíthatják el.

Ítélet nincs

Befejezhetnénk elmélkedéseinket közegről, kánonokról, történetről s mítoszlól a *Skizofrénia* hőségének kivonuló, állást nem foglaló gesztusával: „A hazatérte óta nem szűnő nyugtalanságát azonban most se szellőztethette ki magából. Ki ő, mi ő, hová tartozik, melyik oldalra? [...] Dinamitoshordón csücsülünk, valami iszonyú robbanás készül. Fél tőle? Hát persze, félti a pozícióját, otthonát. [...] Ám másrészt kívánja is, torkig, okádásig van a hazugságokkal, állságokkal, süketen kongó ígéretekkel, az egész kétlaki, kontár virtcsafttal [...] Elnézett tűnődve a Duna fölött: – Magyarországon.”¹²⁵ Az *Ördöggyörgyben* Ascher Tamás és Karinthy Márton beszélgetésében¹²⁶ evidenciaként merül fel, Karinthy Ferenc nem (lett) nagy író. Magyarozatként pedig azt a pszichológiai-etikai indoklást olvashatjuk, hogy „[Karinthy Ferenc – V. Zs.] belül sem számolt le igazán azzal, hogy ő mi. Ezért csak bennfentes figurája maradt a pesti életnek, és ez bizony kevés.”¹²⁷ A *Skizofrénia* és a nem biográfiai, hanem irodalmi szöveggként kezelt *Napló* azonban mindenképpen elébe állnak nem a „leszámolás”, de az „elszámolás”, az *Ördöggyörgyben* inkább „elszámoltatás” felhangú imperatívuszának.

¹²⁴ Karinthy Ferenc, 1979. 30. old.

¹²⁵ Karinthy Ferenc: *Skizofrénia*. In: Uő.: *Ezredvég*. Szépirodalmi, Budapest, 1990. 567. old.

¹²⁶ Karinthy Márton *l. m.* 2. k. 383–386. old.

¹²⁷ Uo. 2. k. 385. old.

Vagy zárhatnánk közelítéseinket a *Napló* sokatmondó, utolsó jegyzetével: „Ma éjszaka Németh Lászlóval álmodtam.”¹²⁸

De térjünk inkább vissza az *Epepéhez*, annak is a nyitányához: „Később visszagondolva rá, csakis úgy történhetett, hogy Budai az átszállás zűrzavarában eltévesztette a kijáratot, egy másfelé induló gépre került, és a repülőtérről alkalmazottai is elnézhettek valamiképpen a cserét.”¹²⁹ Amennyiben az „elnéz” elem másik, „eltűr” jelentését engedjük be olvasatunkba, úgy Budai Epepe-

kalandját titokzatos erők munkálkodásának is tulajdoníthatjuk. A nyelv játéka a város történeti idő felettiségét transzcendenciaként teszi jelenvalóvá. Karinthy Ferencel együtt csak remélhetjük, hogy a víz valóban utat mutat, az „elnézés” erői legalábbis semlegesek irányunkban.

Búcsúzzunk Karinthy Ferentől és regényétől a nyelv biztatásával, e jelentésjáték vessen fényt számalom, elutasítás és feledés közt leírható utóéletére.

¹²⁸ Karinthy Ferenc, 1993. 3. k. 1974–1991. 458. old. (1991. 06. 20.)

¹²⁹ Karinthy Ferenc, 1979. 5. old.